

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2016.16>

III MIĘDZYKONFERENCJOWY KONGRES NAUKOWY
„STAN BADAŃ NAD WIELOKULTUROWYM DZIEDZICTWEM
DAWNEJ RZECZYPOSPOLITEJ”,
BIAŁYSTOK, 30 IX – 2 X 2015 ROKU

Ostatniego dnia września 2015 r. rozpoczął się w Białymstoku III Międzynarodowy Kongres Naukowy zatytułowany „Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej”. Konferencja trwała trzy dni (do 2 października), podczas których wygłoszono ponad 100 referatów, co stawia ją w gronie największych tego typu imprez organizowanych w kraju. Kongres odbywa się cyklicznie co trzy lata. Miejscem pierwszej edycji był Białystok (2009 r.), a drugiej Warszawa (2012 r.). Organizatorem wszystkich był Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, z którym w tym roku współpracowały: Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku (UwB) oraz Fundacja Dziedzictwa Kulturowego. Obrady konferencji odbywały się najpierw w Auli Wydziału Historyczno-Socjologicznego UwB, później przeniosły się do hotelu „Esperanto”. Tematyka wystąpień dotyczyła dziedzictwa dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W jej ramach chciano zaakcentować kwestie związane z zabytkami sztuki materialnej, literaturą, archeologią, etnografią, archiwistyką, bibliotekoznawstwem oraz Inflantami Polskimi.

Konferencja rozpoczęła się od powitalnych przemówień. Na ich zakończenie Jacek Miler, Dyrektor Departamentu Dziedzictwa Kulturowego Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN), poinformował audytorium o nagrodzeniu przez minister Małgorzatę Omilianowską medalami „Zasłużony Kulturze – Gloria Artis” prof. Marię Kałamajską-Saeed z Instytutu Sztuki PAN (złoty medal) oraz dra hab. Jakuba Lewickiego, prof. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (srebrny medal; ceremonia wręczenia medali odbyła się w innym terminie). Potem nastąpiła uroczystość wręczenia kilku osobom odznak „Zasłużeni dla Kultury Polskiej” MKiDN.

Po zakończeniu ceremonii przystąpiono do części merytorycznej kongresu. Wygłoszono wówczas cztery referaty. Pierwszą referentką była Maria Kałamajska-Saeed, a tytułem jej wykładu była „Cudowna figura Jezusa Nazareńskiego z Brahiłowa”. Omówiona w nim rokokowa rzeźba, datowana na około 1740 r., z grodzieńskiego klasztoru franciszkanów (obecnie Muzeum

Historyczno-Archeologiczne w Grodnie) w wyniku licznych analiz porównawczych okazała się nie być tytułową cudowną figurą z Brahiłowa.

Z kolejnego wystąpienia, autorstwa Małgorzaty Dolistowskiej z Politechniki Białostockiej, pt. „Miłe miasto między tradycją a awangardą. Architektura Wilna w dwudziestoleciu międzywojennym” zebrani w auli goście poznali historię architektoniczną grodu nad Wilią w okresie dwóch stuleci. Miasto po degradacji w okresie rozbiorów od końca XIX w. zaczęło się rozrastać, awansując do rangi stolicy prowincji. Na powrót do poprzedniej świetności dawna stolica Litwy musiała czekać do końca pierwszej wojny światowej. Wówczas na odnowionym w 1919 r. Uniwersytecie Wileńskim powstał Wydział Sztuk Pięknych, który wkrótce zaczął dostarczać zdolnych architektów, projektujących budynki użyteczności publicznej oraz prywatne, zarówno w samym mieście, jak i jego okolicach.

W kolejnym referacie „Nowe obszary badań nad architekturą Kresów na przykładzie studiów nad dorobkiem Lwowskiej Szkoły Architektonicznej” Jakub Lewicki (UKSW) przedstawił oddziaływanie kresowej szkoły na terenach II RP i PRL, charakteryzującej się pluralizmem stylowym. Zebrani w audytorium słuchacze poznali liczne projekty takich architektów, jak Karol Schayer, Oskar Sosnowski, czy Tadeusz Kozłowski, zlokalizowane w Stanisławowie, Gdyni, Sandomierzu i Katowicach.

Na koniec pierwszej tury obrad z referatem zatytułowanym „Historia wspólna czy rozdzielna. Polacy, Litwini, Białorusini, Ukraińcy w ich dziejowym stosunku” wystąpiła Maria B. Piechowiak-Topolska z Uniwersytetu Zielonogórskiego. Autorka zaprezentowała audytorium główne tezy swojej najnowszej książki¹. Sprowadzają się one do przesunięcia granicy zachodniej kultury, tożsamej z religią katolicką i językiem polskim daleko na Wschód. Autorka podkreślała, że była to zasługa wszystkich czterech narodów.

Motywy przewodnim kolejnej części obrad były cmentarze. Jako pierwsza wystąpiła Dorota Janiszewska-Jakubiak (MKiDN) z referatem pt. „Ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą – projekty finansowane z funduszy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (prace zakończone, kontynuowane i nowe wyzwania)”. Autorka przedstawiła w nim liczne projekty realizowane przez MKiDN na terenach dawnej Rzeczypospolitej. Zapoznała również audytorium z działaniami prowadzonymi przez MKiDN na terytoriach Mołdawii, Francji, Gruzji, a nawet Indii (Dźodhpur).

W kolejnym wystąpieniu Tetyana Klymeniu z Narodowego Uniwersytetu „Lwowskiej Politechniki” zaprezentowała referat przygotowany wspólnie z Kristyną Kovalchuk i Oleną Kovalchuk pt. „Peculiarities of monuments in-

¹ Maria B. PIECHOWIAK-TOPOLSKA, *Historia wspólna czy rozdzielna. Polacy, Litwini, Białorusini, Ukraińcy w ich dziejowym stosunku (XV-XX w.)*, Toruń 2015.

ventory work in Historical and Cultural Museum «Lychakiv cemetery» in Lviv in 2008–2014”. Opisała w nim badania inwentaryzacyjno-konserwatorskie przeprowadzone w latach 2008–2014 przez studentów Lwowskiej Politechniki na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie.

W następnym wystąpieniu „Znane i nieznanie – rzecz o najstarszych nagrobkach na Starej Rossie w Wilnie” Bartłomiej Gutowski (UKSW) zapoznał słuchaczy z przebiegiem i wynikami badań nad najstarszymi nagrobkami ze słynnej wileńskiej nekropoli, będących częścią prac inwentaryzacyjnych prowadzonych na cmentarzu w latach 2013–2015. W pierwszej kolejności analizie poddane zostały pomniki osób zmarłych w latach 1806–1810. Wykazała ona, że mimo wczesnych dat pochówków groby te w obecnej formie pochodzą z późniejszego okresu.

Anna Czyż (UKSW) w referacie „Niespodziewane znalezisko – tablica z wileńskiego kościoła pw. św. Kazimierza z roku 1630 na cmentarzu na Rossie” przedstawiła interesujące losy tablicy z kościoła jezuitów, która ostatecznie na początku XX w. znalazła się na nekropolii. Jej powstanie wiąże się z osobą Melchiora Heliasiewicza Gieyszy, nominata na biskupstwo żmudzkie, wspierającego silnie zakon jezuitów.

Z cmentarza w Wilnie przenieśliśmy się ponownie na południe dawnej Rzeczypospolitej za sprawą Urszuli Olbromskiej z Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej i jej referatu pod tytułem „PŁACZKI I THANATOSY RĘKĄ MISTRZA I KAMIENIARZA PROSTEGO ZROBIONE... Nagrobki figuralne na polskich mogiłach obecnego pogranicza polsko-ukraińskiego”. Ukazane zostały arcydzieła cmentarzy w małych miejscowościach: Radnicach, Sądowej Wiszni i Krakowcu. Ich autorami byli tacy artyści, jak Anton Schimser czy Paul Eutele.

Ostatnim referatem w tej turze było wystąpienie Anny Oleńskiej (IS PAN) zatytułowane „Kaplica w Zakozielu na tle ogrodowych mauzoleów rodzinnych”. Autorka przedstawiła okoliczności związane z budową neogotyckiej kaplicy na terenie romantycznego ogrodu rodziny Orzeszków w Zakozielu, w okolicach Drohiczyzna na terenie Białorusi.

Nie sposób ukazać wszystkie referaty, które zostały wygłoszone w dalszych częściach kongresu, dlatego zdecydowano się dokonać trudnego wyboru zaledwie kilkunastu wystąpień, które zostaną poniżej bliżej przedstawione.

Pierwszym referatem spośród „wybranych” wystąpień jest wykład Karola Łopateckiego (UwB) pt. „Ocena wiarygodności źródeł ikonograficznych wykonanych przez Erika Dahlberga”. Autor przedstawił w nim sposób pracy szwedzkiego inżyniera i wojskowego Erika Dahlberga, który charakteryzował się pośpiechem i nierzadko kopiowaniem od innych. Referent zapoznał audytorium z ocenami badaczy dotyczącymi ikonografii E. Dahlberga w książce

Samuela Pufendorfa z końca XVII stulecia². Większość z nich bardzo krytycznie odnosi się do rysunków Szweda, według K. Łopateckiego zbyt krytycznie.

Z innego referatu, autorstwa Andrzeja Buczyły (UMK) pt. „Sieć cerkiewna na terenie klucza poleskiego ekonomii brzeskiej w XVI–XVIII wieku”, dowiedzieliśmy się o powstawaniu i funkcjonowaniu świątyń prawosławnych na terenie ekonomii brzeskiej, dokładniej: klucza poleskiego w czasach nowożytnych. Autor na podstawie licznych spisów i rewizji odtworzył sieć cerkiewną oraz przynależność dekanalną świątyń.

Arkadiusz Janicki z Uniwersytetu Gdańskiego zapoznał audytorium z referatem pt. „Starania Kazimierza Platera-Zyberka o zniesienie sekwestru nałożonego na część dóbr rodu Plater-Zyberków za jego udział w powstaniu listopadowym”. Autor ukazał w nim zawiłe losy kurlandzkiego szlachcica i powstańca listopadowego Kazimierza Plater-Zyberka. Bohater wystąpienia służył w artylerii rakietowej, a po zakończeniu walk udał się na emigrację. Za wystąpienie przeciwko carowi czekały go problemy związane z powrotem do kraju i objęciem majątku po rodzicach. Ostatecznie Kazimierz zaciągnął się do Korpusu Kaukaskiego, gdzie swoją postawą odkupił winy. Dziesięć lat po zakończeniu powstania w dowód uznania zasług w walkach na Kaukazie zniesiono konfiskatę wiszącą nad majątkiem Plater-Zyberków.

Następnego dnia obrady kontynuowano w ramach dwóch wspomnianych tematycznych paneli. W obrębie jednego z nich organizatorzy wydzielili nawet specjalny blok pt. „Badania historycznych technik malowania oraz nietypowych deformacji płócien XVIII-wiecznej galerii portretowej Tyszkiewiczów z Łohojska ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie”. Poniżej skoncentrujemy się na przedstawieniu wybranych referatów z historyczno-archiwistycznego panelu.

Radosław Poniat z UwB w referacie „Znaczenie digitalizacji źródeł masowych w badaniach z zakresu historii społeczno-gospodarczej” zaczął od zwrócenia uwagi historyków na niedogodności związane z pracą w pojedynkę, nazwaną przez niego metodą rzemieślniczą. Według niego historycy, skupiając się na drobnych sprawach, tracą z oczu kwestie o charakterze ogólnym. Badacz zaprezentował kilka wybranych projektów, w ramach których zespoły badawcze, wykorzystując najnowsze osiągnięcia techniki, zbierają i udostępniają dane masowe dotyczące demografii (IPUMS³, NAPP⁴ i Mosaic⁵), spraw

² Samuel PUFENDORF, *De rebus a Carolo Gustavo Sueciae rege gestis*, Norimberge 1696.

³ <https://international.ipums.org/> (dostęp 3 XII 2015 r.).

⁴ <https://www.nappdata.org/napp/> (dostęp 3 XII 2015 r.).

⁵ <http://www.experian.co.uk/marketing-services/products/mosaic-uk.html> (dostęp 3 XII 2015 r.).

sądowych (Old Bailey⁶) i cen w czasach nowożytnych (Allen⁷). Następnie przedstawił możliwości ich wykorzystania na przykładzie stosunku płacy do kosztów utrzymania w XVIII w. Okazało się wówczas, że Warszawa i Kraków jako jedyne z większych miast w Europie zanotowały w tym zakresie wzrost na tle panującego na Starym Kontynencie kryzysu.

W kolejnym wystąpieniu Tomasz Ciesielski z Uniwersytetu Opolskiego zaprezentował referat pt. „Archiwum Ludwika ks. Hessen-Homburg jako źródło do dziejów Rzeczypospolitej w latach 1734–1736”. Wykład był wynikiem kwerendy, jaką autor przeprowadził w Wojskowo-Historycznym Muzeum Artylerii, Wojsk Inżynieryjnych i Łączności w St. Petersburgu. Znalazł w nim bogatą spuściznę po Ludwiku Johannie Wilhelmie Gruno, landgrafie Hessen-Homburg. Ludwik Gruno, będąc w carskiej służbie, brał udział w wojnie o polską sukcesję w latach 1733–1735.

Tematyki archiwalnej dotyczył również referat Jacka Krochmala z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (AGAD) „Kopie poloników lwowskich w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie”. Autor zapoznał audytorium ze stroną internetową AGAD oraz procesem gromadzenia materiałów z zagranicy. Następnie przeszedł do szczegółów związanych ze współpracą z Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie.

W innym wystąpieniu Andrea Mariani z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu zaprezentował „Katalogi osobowe Towarzystwa Jezusowego jako źródło do badań nad wielokulturowością Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku”. Tytułowe zbiory są obecnie przechowywane w Archiwum Rzymskim Towarzystwa Jezusowego, stanowiąc kopalnię wiedzy na temat członków zakonu. Autor w swoim wystąpieniu postanowił przeanalizować dane osób związanych z prowincją litewską za lata 1608–1758, która w tym okresie obejmowała oprócz Wielkiego Księstwa Litewskiego także Inflanty, Księstwo Kurlandii i Semigalii, Mazowsze, Podlasie, Warmię oraz Prusy Książęce.

Do dominującej w drugim dniu tematyki archiwalnej nawiązuje wystąpienie Piotra Dymmela z Archiwum Państwowego w Lublinie zatytułowane „Archiwa lubelskie w zbiorach zagranicznych”. Autor przedstawił historię Archiwum Akt Dawnych w Lublinie, które zostało zlikwidowane w 1887 r. Materiały tam przechowywane chciano pierwotnie podzielić, ale ostatecznie zdecydowano o przekazaniu ich w całości do Wilna. Do dawnej litewskiej stolicy oddano w sumie 4817 ksiąg, w tym 76 pergaminowych dokumentów. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości i powołaniu do życia Archiwum Państwowego w Lublinie większość zbiorów powróciła do swojego pierwotnego miejsca przechowywania.

⁶ <http://www.oldbaileyonline.org/> (dostęp 3 XII 2015 r.).

⁷ <http://www.gcpdb.info/> (dostęp 3 XII 2015 r.).

W ostatnim dniu kongresu kontynuowano obrady w dwóch blokach. W jednym wygłaszano referaty związane z Inflantami, a w drugim dominowała tematyka bibliotekarska. Poniżej przedstawimy wybrane wystąpienia dotyczące Inflant.

Pierwszym referatem był wykład prof. Kristine Ogle z Łotewskiej Akademii Sztuki zatytułowany „Our Lady of Victory of Jelgava”. Autorka przedstawiła zagadnienie związane z obrazem Matki Boskiej Zwycięskiej Jelgawskiej (od miejscowości Jelgawa, dawniej Mitawa). Jest to jeden z bardziej niezwykłych przykładów sakralnego malarstwa z terenów obecnej Łotwy. Interesujące jest to, że obraz powstał w wyniku aktu świętokradztwa, jakiego dopuścił się Piotr Plagmann, mieszkaniec ówczesnej Mitawy, stolicy Księstwa Kurlandii i Semigalii, w 1737 r. Skutkiem tego, w ramach zadośćuczynienia, ufundowano dwa obrazy o religijnej tematyce. Jeden z nich przedstawiał Matkę Boską Zwycięską.

W ramach referatu zatytułowanego „Modlitewnik hrabianki – Emilii Plater” Teresa Rączka-Jeziorska z Instytutu Badań Literackich PAN zaprezentowała m.in. fragment tytułowego dzieła, co było wstępem do przedstawienia religijności pierwszej połowy XIX w. To prowadziło do rozważań nad osobą właściciela modlitewnika, przechowywanego obecnie w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie. Autorka wykazała, że mimo podpisania książki innym nazwiskiem, modlitewnik należał do słynnej Platerówny.

W ostatnim wystąpieniu Paweł Krokosz z Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie zaprezentował referat pt. „«SVUNT MIHI QVAE VALEANT IN TALEA PONDERA VIRES». Opanowanie wschodnich nadbałtyckich prowincji szwedzkich przez armię rosyjską w 1710 r.” Referent omówił walki szwedzko-rosyjskie prowadzone w Inflantach, Estonii, Ingermanlandii i Finlandii toczone podczas wielkiej wojny północnej (1700–1721).

Należy stwierdzić, że wszystkim osobom związanym z przygotowaniem kongresu należą się słowa uznania za efekt finalny. Co trzy lata w wyniku ich wysiłku w jednym miejscu i czasie badacze różnych dyscyplin naukowych mogą zaprezentować wyniki swoich prac. Jest to doskonała okazja do zapoznania się z różnorodnymi badaniami nad dawnym dziedzictwem Rzeczypospolitej.

Organizatorzy zgodnie z tradycją planują wydać drukiem wszystkie nadesłane referaty. Biorąc pod uwagę ich liczbę, przekraczającą 100, należy spodziewać się dwóch, a nawet trzech tomów. Pokłosem dotychczasowych kongresów i jednej konferencji dotyczącej Inflant Polskich było wydanie sześciu tomów.

Mariusz Balcerek (Toruń)